

րելին տպած է երես 106-ում: Իբրև թէ հեղինակը ասած լինի՝ «կրօնական անխտրութիւնը բնաւորութեան ուժի կերպարանք ունի, բայց իրօք որքան որ նա փոքրոգութեան նշան է, նոյնքան և սնտիաւորութեան»: Աստուծոց վախեցէք, պ. Շահրուղան: Ինչպէս թէ՛ կրօնական անխտրութիւնը փոքրոգութեան և սնտիաւորութեան նշան է: Գրքի բնագիրը մենք չ'ունինք մեր ձեռքում, բայց մենք անքան ընտանի ենք զգում մեզ պ. Գաբրիէլի հալեցողութեան աշխարհում, որ գիտենք, թէ ինչ պէտք է ասում լինի հեղինակը. նա երևի խօսում է ան մարդկանց մասին, որոնց համար իրանց պաշտօնապէս դաւանած կրօնը նշանակութիւն չ'ունի, նրանց համար, որոնք նշանակութիւն չեն տալիս կրօնին և արհամարհում են կրօնը առհասարակ, Դոքա ան-

տարբեր են. դէպի կրօնը, իսկ այդ վերաբերմունքը կոչւում է անտարբերութիւն և ոչ թէ անխտրութիւն, որի իմաստը հալոց լեզուում պ. Թարգմանչին շատ և շատ լաւ ցատնի պէտք է լինի:

Ամփոփենք ուրեմն մեր ասածները: Պ. Գաբրիէլի գիրքը մի դաստիարակչական գիրք է, որը ունի թերի կողմեր, բայց որը, իւր ընդհանրութեամբ, գործում է ամենալաւ տպաւորութիւն: Արժէ, որ նա մեղաւորում տարածի և կարգացի թէ բարձր դասաւանդի աշակերտներին և թէ ընթերցանութեան և մտածողութեան սովոր ամեն կարգի անձերից: Թարգմանութիւնը ընդհանրապէս տանելի է, բայց ապագաւ պ. Թարգմանչին չ'լը հարկաւորի աւելի լաւ իւրացնել արդի լեզուի ոգին:

Ա.

Dr. Johannes Barchudarian, Inwiefern ist Leibniz in der Psychologie ein Vorgänger Herbarts. Ein Beitrag zur Geschichte der Psychologie. Iena, Frommansche Buchdruckerei (Herrmann Pohle), 1889 թ. (Դօքտօր Յովհաննէս Բարխուդարեան. Ինչ չափով Լայբնիցը Հոգեբանութեան մէջ Հերբարտի նախորդն է: Մի նպաստ հոգեբանութեան պատմութեան: Յնա, 1889 թ.):

Այս գիտերտագիւն, որ 51 երեսից բաղկացած մի բրօշիւր է, հրատարակեց Նորերումս իբրև գերմանական Յնա—համալսարանի դօքտօրական քննութեան արդիւնք:

Նախ քան նորա բովանդակութեան մասին համառօտ տեղեկութիւն տալս, ես կը ցանկալի ի դէպս

լալտնել իմ տեսակէտն ալսպիսի աշխատութիւններին մասին: Որովհետեւ մենք համալսարանական և ալ բարձր գիտական հիմնարկութիւններ չ'ունինք, ուր հնարաւոր լինէր հայրենիքի կեանքն ուսումնասիրել, ուստի և շատ կարևոր էր, որ ան ուսանողները, որոնց վիճակում է արտասահ-

մանում որ և է խնդրի մշակումով պարպելու՝ մեր անցեալ ու ներկայ կեանքի կամ երկրի երեւոթներէց ընտրէին ուսումնասիրութեան կամ հետազոտութեան թէման։ Այս ուղղութիւնով մենք թէ հայրենադիտութեանը շատ կը նպաստէինք և թէ եւրոպացոց աւելի կը հետաքրքրէինք թէ մեր ազգով և թէ նորա կեանքից ու երկրից բոլրած թէմայով։ Այս տեսակէտից մասնաւորապէս գովելի են մեր հայրենակից ուսանողներից մի քանիսն երկասիրութիւնները, որոնց թիւը անշուշտ աւելի շատ կը լինէր, եթէ, օրինակ՝ Գերմանիայում՝ այս դօքտորական քննութեանը չարակից չը լինէին մեծամասնութեան համար շատ զգալի տպագրական և համալսարանական ծախսերը։ Ի հարկէ, եթէ մասնագիտութեան բնաւորութիւնը կամ հայրենիքից հեռու լինելը ուսումնասիրելու ժամանակ չեն թող տալիս հեշտութիւնով հայրենական թէմա ընտրելը՝ աչնու ամենալինւօղտակալ է օտար-երկրացիներէս համար կարելի ալ միակ քննութիւնը (դօքտորութիւնը, որ երկուսը բանաւոր առարկաներից, մինը գրաւորից է լինում)։ Այս մի տեսակ համարաւորութիւնն աւելի կարեւոր էր աչն մասնագէտներին, որոնց գիտութիւնը վերացական լինելով՝ հեշտութիւնով չի թող տալիս պրօֆէսօրներին կամ իրան ուսանողին իւր գիտութեան պաշարը կշռելու։

Վերոյիշեալ ուսումնասիրութիւնը բաղկացած է մի ներածութիւնից և հետեւեալ երկու գլուխներէրից. I. Բնադանցական (մտաւորական) հի-

մունք և II. Հոգեբանական հիմունք։

Ի նկատի ունենալով, որ այս խընդիրը զուտ մասնագիտական է, ապա ուրեմն և մեր ընթերցողներից մի սահմանափակ շրջանին մասնաւորապէս հետաքրքրելի, ուստի ալստեղ հարկ եմ համարում արած համեմատութիւնների արդիւնքի ամենազլխաւոր կէտերը դնել։

I. Բնադանցական հիմունք.

ա. Համաձայն կէտեր։

1. Ինչպէս խաբէրիցը նոյնպէս և Հերբարտն ընդունում են, հակառակ Սպինօզային, ճշգրիտ իրական (րէալ) էութիւնների մի քանակութիւն։

2. Ըստ այս երկու մտածողների՝ էութիւնը պարզ է։ Ըստ խաբէրի՝ նորա համար, որ էութիւնը տարածական ընդարձակութիւն (räumliche Ausdehnung) չ'ունի, իսկ ընդհակառակն ըստ Հերբարտի՝ էութիւնը որակութիւնով է խիստ պարզ։

3. Երկուսն էլ էութիւնը համարում են անբաժանելի։ Ըստ խաբէրի տեսակէտին՝ նա բնադանցական կէտ է։ Ըստ Հերբարտի՝ խիստ պարզ բանը (strenge Einfachheit) չի կարող մասերից բաղկացած լինել։

4. Երկուսն էլ էութեան մասին աչն հասկացողութիւնն ունին, որ նա անեղծ (unzerstörbar) է, որովհետեւ ծագելը և անհետանալը կարող են առաջանալ մասերի միացումից և տրոհութիւնից։

5. Նրանք և՛ էութիւնով անփոփոխելի են։ Ըստ խաբէրի՝ փոփոխական են միայն նրանց դրութիւնները, իսկ ըստ Հերբարտի՝ ընդհակառակը պէտք էր, որ (աչն ժամանակ)

իւրաքանչիւր փոփոխութեան հետ ընդհանրապէս որակութեան փոփոխութիւն առաջանար:

6. Բացի սրանից նրանք ոչ մի ընդունակութիւն չ'ունին՝ ընդունակութիւն մի բան ընդունելու կամ արտադրելու (հին մշտքով):

7. Ըստ Լալլենիցի և Հերբարտի՝ կան բացի հասարակ գոյացութիւններից (Substanzen) և՛ բաղադրուկներ, աճող մի միութիւն է միութեան մէջ, ալտեր՝ մի բաղմութիւն միութեան մէջ:

8. Ինչպէս Լալլենիցը նշնպէս և Հերբարտը հոգեբանութիւնը դուրս են բերում բնազանցութիւնից:

բ. Ձանազանուղ կէտեր:

1. ձգբիտ իրական (բէալական) էութիւններին Լալլենիցը մօնադանուն է տալիս, իսկ Հերբարտը բէալներ է կոչում նրանց:

2. Մօնադը գործունեակ (thätig) լինելու ներքին գործիւն ունի և ալ՝ անընդհատ: Բէալն ընդհակառակը հանգիստ էականութիւն (Sein) է, ամեն գործունէութիւնից նա հեռու է (jede Thätigkeit ist von ihm ausgeschlossen): Նորա որակութիւնն անծանօթ է:

Ուրեմն էութիւնն (Existenz) և գործունէութիւնը (Thätigkeit) ըստ Լալլենիցի միեմուն են, իսկ ըստ Հերբարտի՝ ոչ:

3. Պատահելն, (das Geschehen) ըստ Լալլենիցի, գոյական (Substantielles) բան է, իսկ ըստ Հերբարտի՝ ընդհակառակը երևոյթական (Phänomenales): Ալտերը նա տեղի է ունենում

իւր միջոցով և իւր միջից (aus sich selbst), նա ընածին է. ալտերը ընդհակառակը նա առաջանում է բէալների շարաբերութեան (Verhältniss) միջոցով:

4. Իւրաքանչիւր մօնադն, ըստ Լալլենիցի, տիեզերքի ներկայացուցիչն է, մինչդեռ ըստ Հերբարտի դուրա մասին ամենեին խօսք էլ չի կարող լինել:

5. Լալլենիցի մօնադների մէջ ատիճանական զանազանութիւն կա՝ մերկ մօնադներ, հոգիներ և ոգիներ:

Հերբարտի բէալները զանազանում են միմեանցից ամենախիստ հակադրութիւնով (sie stehen im scharfsten Gegensatze zu einander) և հէնց դուրա վերալէ հիմնում իւրաքանչիւր բէալի ինքնապահպանութիւնը ¹⁾ (Sichselbsterhalten).

6. Մօնադների շէքի կատարում կանգնած է, ըստ Լալլենիցի, մի կենտրոնական մօնադ, իսկ ըստ Հերբարտի տեսակէտին՝ մի կարգադրիչ:

7. Ըստ Լալլենիցի՝ մօնադների մէջ գործող ուժերի ենթադրութիւններից ծագում է հոգեբանութիւնը, ալսինքն՝ մարդկային հոգու երևոյթների բացատրութիւնը. ըստ Հերբարտի՝ նա (հոգեբանութիւնը) առաջանում է բէալների շարաբերութեան (Relation) ենթադրութիւնից:

8. Հոգեբանութիւնը միշտ մնում է, ըստ Լալլենիցի, բնազանցութեան շրջանի մէջ և երբեք չի կարող նրանից ազատուիլ, մինչդեռ ըստ

¹⁾ Այս ինքնապահպանութիւնն է, որ Հերբարտն իւր հոգեբանութեան մէջ մտապատկեր է անուանում:

Հերբարտի՝ բնազանցութիւնը ճշգրիտ (exakt) հոգեբանութեանն աղատ ճանապարհ է տալիս:

9. Ըստ Լաւբնիցի՝ մտապատկերը բնազանցական և ոչ թէ հոգեբանական գաղափար է, մինչդեռ Հերբարտի տեսակէտից՝ այդ արտայայտութիւնը (Ausdruck) սահմանափակ է և միայն հոգեբանութեան մէջ է գործադրուում:

II. Հոգեբանական հիմունք:

1. Ըստ Լաւբնիցի՝ հոգին պարզ բան է, աննկւթական է և չի կարող արտաքուստ ոչ բան ընդունել և ոչ էլ իրանից առաջացնել: Նորա մէջ կան ներքին զօրութիւններ: Հերբարտն ընդունում է հոգու թէ այս պարզութիւնն ու աննկւթականութիւնը և թէ արտաքուստ մի բան ընդունելու և իրանից փարագքս չլիւծու անկարելիութիւնը: Բայց նա ժըլատում է նրանց ամեն գործունէութիւնը, մինչդեռ Լաւբնիցն ընդունում է նորա մէջ ներքին գործունէալ զօրութիւն: Ըստ Լաւբնիցի՝ ուրեմն հոգին արտադրում է իւր մտապատկերը իրանից և իւր միջոցով առանց որևէ արտաքին առթի:

2. Ըստ Լաւբնիցի՝ հոգին և մարմինը միմեանցից բոլորովին անկախ են. Հերբարտն ընդհակառակն ընդունում է երկուսի մէջ կախման փաբերութիւն:

3. Ըստ Լաւբնիցի՝ զգացողութիւնը (Empfindung) փշոգութեան ընդունակ մտապատկեր (erinnerungs-fähige Vorstellung) է, նա բաղադրուած է, բայց միաւորական (einheitlich) դրութեան մէջ, մինչդեռ նա, ըստ Հերբարտի, հոգու նախնական

(primitiv) պարզ դրութիւնն է:

4. Ըստ Լաւբնիցի՝ մտապատկերները զօրութիւններ են (Kräfte). Ըստ Հերբարտի՝ նրանք զօրութիւն կը դառնան, երբ նրանց մէջ փոխադարձ ներգործութիւնտեղի կ'ունենալ:

5. Ինչպէս Լաւբնիցը, նոյնպէս և Հերբարտն ընդունում են, որ հոգին չարտու գործունէութեան մէջ է:

6. Ըստ Լաւբնիցի՝ բոլոր մտապատկերները միշտ գիտակից չեն. Հերբարտն այս միտքն ամուր է պահում, բայց նա աւելի մանրամասն խօսում է մտապատկերի դրութեան մասին, որ նա գիտակցութիւն է անուանում: Լաւբնիցը գիտակցութիւնն ու ինքնագիտակցութիւնը նունացուցանում է (identifiziert), մինչդեռ Հերբարտը նրանց մէջ խիստ սահմաններ է դնում:

7. Սրկու մտածողներն էլ բացատրում են (ausführen), որ հոգուց ոչինչ չի կորչում: Բայց Հերբարտն աւելի չառաջ է գնում իւր հետազօտութեան մէջ և վերարտադրութեան մասին ծանրակշիռ կանոններ է սահմանում:

8. Մտապատկերների վերադարձը՝ ըստ Լաւբնիցի՝ պատահում է համաձայն այն որամադրութիւնների (Dispositionen), որոնք նախկին տրականութիւններից մնում են մարմնի և հոգու մէջ, մինչդեռ նա (վերադարձը), ըստ Հերբարտի՝ մտապատկերների միջնանալու վերալ է հիմնուում:

9. Ըստ Լաւբնիցի՝ փշոգութիւնը զգալարանական տպաւորութիւնների համադրութիւն (Combination) է, փշեալը վերջինովս է պայմանաւոր

ած: Հերբարտն, ընդհակառակը, վիշողութիւնը հիմնում է մըտապատկերների վերարտադրութեան (Reproduction) վերաբերում:

10. Լալքնիցը բացատրում է իւրացուցումը (Apperception) ըմբռնումների (Perception) միաւորութիւնով: Հերբարտը հետադատում է ըմբռնումների միաւորութեան պատմանները:

11. Լալքնիցի զգացողութիւնների թէօրիան (Gefühlstheorie) դեռ անզարգացած է, բայց նա պարունակում է որոշ սաղմեր Հերբարտի վարդապետութեան համար:

12. Լալքնիցը բացատրում է բաղձալու (Begehren) առաջանալը մի մտապատկերի դէպի միւսը ձգտելով

և սրանով հիմք է դնում բաղձանքի ճիշդ թէօրիական, մինչդեռ Հերբարտն սկսած չէնքը շարունակում է ու լրացնում:

13. Երկու մտածողների համար էլ կամենալը բաղձալ է, որ միացած է բաղձանքի հասանելիութեան հետ: (Ուշում է ասել, որ մարդ մի բան կամենում է, երբ նա համոզւած է, որ կարող է պէր նպատակին հասնել, եթէ ոչ՝ նա միայն բաղձանք է որ ունի):

14. Երկուսն էլ կիրքը (Leiden-schaft) բաղձանքից են զուրս բերում:

15. Ներքին աղատութեան խընդրում երկուսն էլ դէտերմինիստ են (կամքի ոչ անսահման աղատութեան վարդապետող):

Յ. Տ.-Մ.